

ZBIGNIEW ŻABIŃSKI (Kraków)

SIŁA NABYWcza PIENIĄDZA NA BAŁKANACH W ŚREDNIOWIECZU

1. UWAGI METODYCZNE

Ceny zarówno szlachetnych metali, jak i poszczególnych towarów ulegają znacznym wahanom. Z tego powodu jako jednostkę miary siły nabywczej pieniądza została tu przyjęta trofa, tj. biologiczny wskaźnik tej siły. Jest on bowiem o tyle stały, że stałym jest organizm ludzki. Trofa równa się mianowicie stałemu dziennemu zapotrzebowaniu organizmu średnio-ciężko-pracującego mężczyzny na środki żywności. Dlatego też nadaje się ona lepiej niż inne wskaźniki do porównań wartości, zwłaszcza długookresowych. Do wyliczenia więc trofy powinno się brać te podstawowe środki żywności używane w danym kraju, które pozwalają dostarczyć organizmowi ludzkiemu 3000 kilokalorii pod postacią: 450 g węglowodanów po 4 kcal, tj. 1800 kcal, 100 g tłuszczów po 9 kcal, tj. 900 kcal, 75 g białka po 4 kcal, tj. 300 kcal.

Sposób dobierania tych składników oraz szczegółowe uzasadnienie przydatności tej właśnie jednostki zostało przedstawione w innych opracowaniach¹.

Badania historyczno-porównawcze wskazują jednak, że w razie braku informacji odnośnie do cen środków spożywczych, na podstawie których można by zestawić pełną prawidłową dietę o wartości kalorycznej odpowiadającej jednej trofie, można w ostateczności przyjąć z niejakim przybliżeniem, że koszt jednej trofy odpowiada ok. 3 - 4 kg pszenicy lub ok. 1/2 kg mięsa (wołowego). Uzyskanie tych ostatnich cen jest możliwe także na podstawie notowań cen chleba, wołów lub innych artykułów substytucyjnych, jeżeli się zastosuje odpowiednie przeliczniki towaroznawcze².

Wartość jednej trofy może być z łatwością przeliczana na współczesne jednostki pieniężne, jeżeli się obliczy w nich koszt wspomnianej wyżej diety. Z końcem 1985 r. wynosił on w przybliżeniu 180 zł lub 2½ dolara (na zachodzie Europy).

Informacje dotyczące cen w omawianym okresie czerpano głównie z opracowań G. Ostrogorskiego i M. Mirkovića³.

¹ Z. Żabiński 1958, s. 37 - 53; tenże 1968, s. 808 - 818; tenże 1975, s. 179 - 190; tenże 1981.

² Z. Żabiński 1978, s. 309 - 329.

³ G. Ostrogorsky 1967, s. 47 - 86; M. Mirković 1958, s. 70 i n.

Monety obiegające w badanym okresie na Bałkanach różniły się znacznie ciężarem, próbą i nazwami w poszczególnych latach. Powołani autorzy posługiwali się jednak na szczęście przeważnie określeniem „nomisma”, tj. złotej monety bizantyńskiej o ciężarze ok. 4 g⁴, której wartość oznaczala się stosunkowo względnie większą stałością niż inne monety, choć jej kurs w stosunku do innych monet był zmienny. Nie zawsze wynikało to z tzw. fałszowania monet przez państwo. Częściej przyczyną tego były zmiany cen złota w stosunku do cen srebra. Przyjęto jednak umownie opierając się na cenach przeciętnych, że 1 nomisma = 24 keratia po 12 follisów = 288 follistów, i przeliczano ceny na follisy, jako na jednostki łatwiej porównywalne przy obliczaniu trofy.

Podanych poniżej wyliczeń nie można oczywiście traktować jako stałe, ściśle ceny rynkowe w danym wieku. Te bowiem — podobnie jak dziś — ulegały ustawicznemu wahaniom. Podane wyliczenia wskazują jednak na rząd wielkości siły nabywczej pieniądza w tamtych czasach, dając porównanie do stanu dzisiejszego. Co zaś jest w tym wypadku bardzo pomyślne, potwierdzają się one wzajemnie zarówno przy porównywaniu do cen poszczególnych towarów, jak i pomiędzy poszczególnymi okresami.

Wiek średni znamionował odpływ złota i srebra na Wschód. Skutkiem tego ceny tych kruszców rosły, czyli ich siła nabywcza wzrastała, a ceny towarów w nich wyrażane malały. Widać to wyraźnie w podanych wyliczeniach.

2. SIŁA NABYWCZA PIENIĄDZA W CESARSTWIE RZYMSKIM⁵

Dla dalszych porównań można przytoczyć, że 1 trofa w I w. po Chr. kosztowała w Rzymie ok. 1/2 denara, tj. ok. 1,9 g srebra. Na podobnym poziomie ok. 2 g srebra utrzymywała się ona na bazie danych zawartych w dekrete Dioklecjana z 301 r. o cenach, stosownie do którego powinna była kosztować ok. 20 ówczesnych zdewaluowanych denarów.

3. WIEK VI W BIZANCJUM

Dla VI w. dysponujemy według Ostrogorskiego następującymi cenami, stosowanymi w Bizancjum, co rzutuje zarazem w pewnym stopniu na stosunki na Bałkanach:

- 1 krowa⁶ = 3 nomismy = 864 follisy, co odpowiada cenie ok. 1/45 nomismy, czyli 6,4 follisa za 1 kg mięsa;
- 1 artaba (ok. 39 - 40 l) pszenicy w Egipcie⁷ = 1/12 nomismy = 24 follisy, stąd 1 kg pszenicy = 1/360 nomismy = 0,8 follisa;

⁴ R. Kiersnowski 1969, s. 39 i n.

⁵ Zob. przyp. 2.

⁶ G. Ostrogorsky 1967, s. 76. Krowę liczono na 200 kg wagi, tj. równoważnik 135 kg mięsa.

⁷ G. Ostrogorsky 1967, s. 68. Liczono, że 1 litr pszenicy waży ok. 0,75 kg.

— 1 artaba soczewicy w Kairze⁸ = $2\frac{1}{2}$ artaby jęczmienia = $\frac{1}{8}$ nomismy = 3 keratia = 36 follisów, czyli 1 kg soczewicy = ok. $\frac{1}{250}$ nomismy = ok. $1\frac{1}{8}$ follisa;

— 1 kg jęczmienia = ok. 0,55 follisa.

Słuszność ceny mięsa potwierdza w pewnym stopniu cena 9-funtowego tuńczyka (581 r.) = 1 keration = 12 follisów, czyli 1 kg tuńczyka = 4 follisy, a po usunięciu odpadów = ok. 5 - 6 follisów. Jest to więc cena tego samego rzędu co cena mięsa.

Na podstawie tych cen uzyskuje się następujące wartości, odpowiadające kosztowi 1 trofy:

$\frac{1}{2}$ kg mięsa wołowego = $\frac{1}{90}$ nomismy = 3,2 follisa; 3 kg pszenicy = $\frac{1}{120}$ nomismy = 2,4 follisa.

Wartości te są więc tego samego rzędu. Stąd koszt 1 trofy dla tego wieku można przyjąć w przybliżeniu na $\frac{1}{96}$ nomismy = $\frac{1}{4}$ keratia = 3 follisy = ok. 0,40 g srebra.

Potwierdzenie trafności powyższego ustalenia wynika z podanych u Ostrogorskiego innych cen⁹. A mianowicie:

— za 1 follisa można było kupić jarzyny lub ciepły posiłek (obiad, wieczerzę), czyli $\frac{1}{3}$ dziennego wyżywienia;

— pracownik w warsztacie zarabiał 3 follisy dziennie, tj. 1 trofę;

— dobre wyżywienie dzienne, a więc zawierające nie tylko podstawowe, proste środki spożywcze, lecz także wykwitniejsze, kosztowało 10 - 15 follisów;

— dobrze zarabiający pracownicy uzyskiwali aż 1 - 2 keratia = 12 - 24 follisów, czyli 4 - 8 trof;

— zarobek notariusza w 576 r. wynosił 2 nomismy i $15\frac{1}{3}$ keratia miesięcznie¹⁰, tj. 760 follisów, czyli 253 trofy, a więc ok. 8,4 trof dziennie;

— natomiast służący zarabiał (569 r.)¹¹ 9 artab pszenicy rocznie plus 1 nomismę i ok. $\frac{1}{6}$ nomismy miesięcznie gratyfikacji; w sumie daje to 9 artab pszenicy i 3 nomismy rocznie. Licząc w pieniądzech stanowi to: 9 artab pszenicy po $\frac{1}{2}$ nomismy = 0,75 nomismy oraz w gotówce 3 nomismy, co daje razem 3,75 nomismy, czyli 1080 follisów, tj. ok. 3 follisy dziennie, a zatem tyle, ile zarabiał pracownik warsztatów.

4. WIEK VIII

Dla VIII w. rozporządzamy następującymi cenami:

— 1 świnia (703 r.)¹² = 1 nomisma lub $\frac{2}{3}$ nomismy lub $\frac{1}{2}$ nomismy, czyli średnio $\frac{2}{3}$ nomismy = 192 follisy. Stąd 1 kg wieprzowiny = 6 follisów, a więc podobnie jak poprzednio 1 kg wołowiny;

⁸ G. Ostrogorsky 1967, s. 71. Liczono, że 1 litr jęczmienia waży ok. 0,65 kg, a 1 litr soczewicy — ok. 0,8 kg.

⁹ G. Ostrogorsky 1967, s. 52.

¹⁰ G. Ostrogorsky 1967, s. 80.

¹¹ G. Ostrogorsky 1967, s. 51.

¹² G. Ostrogorsky 1967, s. 77. Świnie liczono na 50 kg, czyli ok. 32 kg mięsa.

- 1 kura (=1 kg mięsa)=1/20 nomismy=14,4 follisa;
- 1 artaba pszenicy=1/12 nomismy (jak poprzednio), czyli 1 kg pszenicy =0,8 follisa.

Wypośrodkowany na tej podstawie koszt 1 trofy wynosił: 1/2 kg mięsa=1/96 nomismy=3 follisy bądź 3 kg pszenicy=2,4 follisa, a więc tak samo jak w VI w. Ponieważ jednak cena srebra wzrosła, co wyrażało się w obniżeniu ciężaru monet srebrnych (miliaresion) do ok. 3 g, wartość trofy wynosiła teraz ok. 0,30 g srebra.

W tym czasie robotnik budowlany i kowal, tj. ludzie ciężiej pracujący, a w związku z tym wymagający intensywniejszego odżywiania, zarabiali (706 r.)¹³ 3/4 nomismy miesięcznie=216 follisów, czyli ok. 7,2 follisów dziennie, tzn. trochę więcej niż 2 trofy dziennie;

- natomiast robotnik niewykwalifikowany (ergastés) zarabiał 6½ nomismy rocznie (1872 follisy), czyli 5½ follisów dziennie, tj. niecałe 2 trofy dziennie;
- stolarz zarabiał 1½ nomismy miesięcznie (384 follisy), tj. ok. 13 follisów dziennie, czyli 4 trofy dziennie.

Z innych cen wynika¹⁴:

- 1 artaba cebuli=1/10 nomismy=ok. 30 follisów, czyli 1 kg =1½ follisa;
- 1 wiązka zieleniny=1/600 nomismy=ok. 1/2 follisa;
- 1 artaba winogron (711 r.)=1/2 nomismy=144 follisy, tzn. 1 kg=7,2 follisa;
- 1 litr wina=1/60 - 1/40 nomismy=5 - 7 follisów;
- 1 artaba daktyli=1/8 nomismy=36 follisów, czyli 1 kg=ok. 1½ follisa (bardzo tanio).

I te ceny są więc ze sobą w zasadzie zgodne¹⁵.

5. WIEK X

Według Ostrogorskiego w 960 r. cena 1 modiusa (8,757 l) pszenicy wynosiła 1/8 nomismy=36 follisów, czyli ok. 5½ follisa za 1 kg;

- wół natomiast kosztował 3 nomismy, tj. 1/45 nomismy za 1 kg =6,4 follisa¹⁶.

Tak więc koszt 1 trofy w tym wypadku waha się pomiędzy 16½ a 3½ follisa. Jest to rozpiętość bardzo duża, wynosząca jak 1 : 5. Trudno w tej sytuacji powiedzieć coś pewnego bez bliższej analizy innych cen. Wydaje się jednak, że bardziej miarodajna jest w tym wypadku cena mięsa, albowiem znajduje kilkakrotne potwierdzenie w innych wzmiankach. Tak np. koń lub muł kosztował

¹³ G. Ostrogorsky 1967, s. 50.

¹⁴ G. Ostrogorsky 1967, s. 72. Liczono, że 1 litr cebuli waży ok. 1/2 kg. Podobnie liczono winogrona.

¹⁵ G. Ostrogorsky 1967, s. 69.

¹⁶ G. Ostrogorsky 1967, s. 73. Zob. też przyp. 6.

wały¹⁷ po 15 nomism, tj. 5 razy więcej niż wół. Cena ta nie wydaje się wygórowana zważywszy, że w XIII w. w Dalmacji dobry koń kosztował 10 krów¹⁸, choć w Bizancjum tylko 2½ wołu. W tym stanie rzeczy średnia cena wołu 3 nomismy wydaje się właściwa, zwłaszcza że także bawół w Bizancjum w X w. też kosztował 3 nomismy. Wobec tego cena pszenicy wydaje się znacznie zawyżona, czyli zanotowana w szczególnie niekorzystnym okresie. Nie będzie więc chyba błędem, jeżeli siłę nabywczą 1 nomismy ustali się dla X w. także na 96 trof, a koszt 1 trofy na 3 follisy, czyli ok. 0,30 g srebra.

6. WIEK XIII

Według Ostrogorskiego ceny w Bizancjum kształtowały się wówczas następująco:

— 1 medimnos (52,531 l) pszenicy w 1265 r.¹⁹ = 1/2 nomismy = 144 follisy, czyli 1 kg = 3,65 follisa;

— 1285 r. 1 medimnos pszenicy = 1 nomisma = 288 follisy = 7,3 follisa za 1 kg;

— stąd cena przeciętna = ok. 6 follisów za 1 kg;

— 1 wół²⁰ w 1245 r. = 7,5 nomism, w 1271 r. = 9 nomism, a w 1272 r. = 8 nomism, czyli przeciętnie = 8 nomism = 2304 follisy, z czego cena 1 kg mięsa wypada na 17 follisów.

Tak więc 3 kg pszenicy = ok. 18 follisów, a 1/2 kg mięsa = ok. 8½ follisa. Koszt 1 trofy można więc szacować w tym okresie przeciętnie na ok. 12 follisów, tj. na 1 keration = 1/24 nomismy = 12 follisów.

Dla porównania można przytoczyć, że według Mirkovića²¹ w Dalmacji za 1 libię wenecką można było kupić 3 - 4 krowy, czyli cena 1 krowy wynosiła ok. 1/3 libry, tj. 80 groszy weneckich²². Licząc 1 nomisma po 14 groszy weneckich²³, uzyskujemy cenę 1 krowy na ok. 5,7 nomism, tj. podobnie jak w Bizancjum.

W zaokrągleniu można więc przyjąć, że koszt 1 trofy na Bałkanach w XIII w. odpowiadał w przybliżeniu 1 kerationowi lub 1/2 grosza weneckiego, tj. ok. 1½ g srebra. Było to nieco mniej niż w tym czasie w Anglii, gdzie cena ta wynosiła ok. 2½ g srebra²⁴. W Polsce zaś w XIII w. cena trofy wynosiła ok. 1/2 g srebra²⁵. Wszystkie te wielkości wypadają zatem dość prawdopodobnie, biorąc pod uwagę różnice geopolityczne. Wartości te znajdują

¹⁷ G. Ostrogorsky 1967, s. 76.

¹⁸ M. Mirković 1958, s. 49.

¹⁹ G. Ostrogorsky 1967, s. 69.

²⁰ G. Ostrogorsky 1967, s. 77.

²¹ M. Mirković 1958, s. 49.

²² R. Kiersnowski 1969, s. 73.

²³ G. Ostrogorsky 1967, s. 75.

²⁴ Obliczone według tabel podanych przez A. Smitha 1927, s. 263.

²⁵ Z. Żabiński 1981, s. 37.

także potwierdzenie w informacji Ostrogorskiego²⁶, że nomisma straciła pomiędzy X a XIII w. 1/3 swej wartości, co jest z kolei zgodne z danymi B. H. Slichera van Bath'a, stosownie do których ceny pszenicy na zachodzie Europy wzrosły w ciągu XII i XIII w. trzykrotnie²⁷, a która to tendencja byłaby zgodna z podanymi wyżej obliczeniami.

BIBLIOGRAFIA

- Kiersnowski R. 1969, *Wielka reforma monetarna XIII - XIV w.*, Warszawa.
- Mirković M. 1958, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb.
- Ostrogorsky G. 1967, *Salari e prezzi a Bisanzio*, w: *I prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi. Saggi di storia dei prezzi raccolti e presentati da Ruggiero Romano*, Torino, s. 47 - 86.
- Slicher van Bath B. H. 1963, *The Agrarian History of Western Europe A. D. 500 - 1850*, London.
- Smith A., 1927, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. I, Warszawa.
- Żabiński Z. 1958, *Biologiczny wskaźnik siły nabywczej pieniądza*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 20, s. 37 - 53.
- 1968, *Indice biologique du pouvoir d'achat de la monnaie*, *Annales, Économies - Sociétés - Civilisations*, Armand Colin, Paris.
- 1975, *Index of the Buying Power of Money w: Biology of Man in History*. Selections from the *Annales. Économies - Sociétés - Civilisations*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore - London, s. 179 - 190.
- 1978, *Problem siły nabywczej pieniądza w starożytności*, *Eos* 66, s. 309 - 329.
- 1981, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław.

LE POUVOIR D'ACHAT DE LA MONNAIE DANS LES BALKANS AU MOYEN-ÂGE

par

ZBIGNIEW ŻABIŃSKI (Kraków)

Résumé

Comme unité d'évaluation du pouvoir d'achat de la monnaie on a pris la trophée, c.à d. l'indice biologique de ce pouvoir. Il contient le coût des denrées alimentaires de base qui permettent la fourniture de 3.000 kcalories à l'organisme humain. Il a été décrit dans les élaborations spéciales¹. Dans cette élaboration on a adapté le mode simplifié de son dénombrement, car les expériences démontrent qu'il égale approximativement le coût de 3 - 4 kilos de froment ou bien de 1/2 kilo de viande. En 1985 le coût de la trophée se montait approximativement à 180 zł ou à 2,5 dollars (en Europe Occidentale). Les relevés compris dans cette élaboration comptent la trophée en follis et en grammes d'argent.

²⁶ G. Ostrogorsky 1967, 76.

²⁷ B. H. Slicher van Bath 1963, s. 133.